

11. kapitel. Kammerat Nexø

Revolution i Europa

Når oppositionen i og til venstre for Socialdemokratiet i årene efter 1917 kunne nære håb om, at afgørende forandringer ville finde sted i Danmark, skyldtes det mest voldsomme begivenheder uden for Danmarks grænser.

Udbruddet af Den Russiske Revolution i oktober 1917 og bolsjevikernes konsolidering af deres magt i de følgende måneder og år er den vigtigste af disse begivenheder. Det danske socialdemokrati ville ikke tage stilling for Den Russiske Revolution, og det medførte en politisk afskalning til venstre.

Borgerkrigen i Finland mellem 'hvide' og røde januar til maj 1918 føltes måske også nærmere. Her drejede det sig om et nordisk land, som efter det russiske kejserriges fald netop havde opnået selvstændighed. Men også her afholdt det danske socialdemokrati sig fra at tage stilling for de røde, som led nederlag.

Som korrespondent for *Social-Demokraten* i flere tyske storbyer havde Nexø fulgt 1. Verdenskrigs sidste år gennem en serie "Tysklandsbreve" fra januar til august 1918.

Den tyske Novemberrevolution 1918 i kølvandet på krigen afslutning og den tyske kejsers abdikation førte til oprettelsen af flere tyske rådsrepublikker.

Nexø i Moskva december 1922 med folkekommissæren for kultur og undervisning, Anatolij Vasilevitj Lunatjarskij.

Abdikationen var en direkte følge af et omfattende mytteri så tæt på Danmarks grænser som Kiel, hjemstedet for den tyske højsøflåde, hvor marineinfanterister overdrog statsmagten til arbejder- og soldaterråd. En rådsrepublik blev også udråbt i Sønderborg på Als, som endnu var under tysk herredømme, men opstandene fandt navnlig sted i Tysklands store byer. I München udråbtes en bayersk rådsrepublik, som faldt efter tre uger. Alle rådsrepublikker og revolutionære socialistiske opstande blev nedkæmpet militært med det berlinske Spartakistoprør i januar 1919 som det sidste, og lederne blev fængslet eller henrettet – med eller uden retssag. Det tyske socialdemokrati bakkede op om nedkæmpelsen.

Tilsvarende opstande i Ungarn og Italien blev også slået ned.

Den europæiske arbejderbevægelse var herefter splittet i en reformistisk, socialdemokratisk og en revolutionær, kommunistisk bevægelse. Efter nedkæmpelsen af de revolutionære opstande i Finland, Tyskland, Ungarn og Italien knyttede kommunister i alle lande nu deres håb til Den Russiske Revolution. Den Russiske Borgerkrig om magten i det store land sluttede først i 1922.

Marie Nielsen

Mod slutningen af Verdenskrigen og i tiden efter var der omfattende uro på det danske arbejdsmarked. Arbejderne reagerede på de lønedsættelser og den arbejdsløshed, der havde plaget dem under krigen. Socialdemokratiet afholdt kongres i februar

1918, hvor hovedpunktet var valgalliancen med Det radikale Venstre. Stauning var minister i den sidende radikale regering, men på kongressen var der et betydeligt mindretal, som ikke brød sig om alliancen med de radikale. Blandt dem var hovedbestyrelsesmedlemmet kommuneskolelærerinde Marie Nielsen. Efter kongressen meldte hun sig i protest ud af både hovedbestyrelsen og partiet med denne salut:

Det sker som Protest mod den Borgerliggørelsens Politik, som Partiet i stedse stigende Grad fører og som Protest mod den Feighedens og Forræderiets Politik, Soc-Demokraten fører over for de kæmpende proletariske Arbejdere i Finland og Rusland.¹

Den revolutionære bølge, der løb gennem Europa, gjorde myndighederne nervøse også over for den lille og spredte danske revolutionære bevægelse. Året 1918 var præget af sammenstød mellem politi og aktionerende, ofte blodige sammenstød. Den 13. november 1918 gik det særligt hårdt for sig under Slaget på Grønttorvet, og gadekampene fortsatte i flere dage. Der blev foretaget mange arrestationer, navnlig af de revolutionære organisationers ledere, som sad varetægtsfængslet i månedsvis.

Den 18. november 1918 var Marie Nielsen, som nu var redaktør af det nydannede Socialistisk Arbejderpartis *Klassekampen*, tilsagt til afhøring på Domhuset på Nytorv i København. Den 22. var hun igen tilsagt på Domhuset, men denne gang fik hun ikke lov til at gå. Hun kom til at sidde i Domhusets kvindefængsel som varetægtsarrestant frem til domsafsigelsen i maj 1919. I sidste ende fik hun ved

en højesteretsdom seks måneders fængsel, og dommen blev ikke modregnet af varetægtsarresten.² Men dertil kom, at hun blev ramt af, hvad en senere tid har kaldt *Berufsverbot*: Hun mistede sit arbejde og i det hele taget muligheden for at arbejde som lærerinde, idet myndighederne ikke fandt det betryggende at lade børn undervises af en straffet og revolutionær person.

Den 20. november 1918 kunne man læse i *Klassekampen*, at Nexø havde sendt 100 kroner til de arresteredes familier. Herefter blev han inddraget direkte i begivenhederne og knyttede hurtigt nære bånd til de revolutionære og til den revolutionære bevægelse. Herved mistede han socialdemokratisk sindede venner, men fik også nye venner.

Blandt de nye gjorde navnlig Marie Nielsens menneskelige lødighed dybt indtryk på ham. Hun var desuden betydeligt mere politisk erfaren end Nexø, hvilket kom ham til gode. Med hende blev venskabet så personligt, at hun 1921 i Nexøs fravær tog sig af hans kone Grethe under dennes fødsel af sønnen Morten.³ Senere gik deres politiske veje i forskellige retninger.

Socialistisk Arbejderparti

Den 12. december 1918 talte Nexø om Den Russiske Revolution ved et offentligt møde arrangeret af Socialistisk Arbejderparti. *Klassekampen*'s referat betonedes, at den snart 50-årige Nexø var forblevet sin ungdoms holdninger tro: "Han staar endnu paa de socialistiske Arbejderes, paa vor side."⁴ Begejstringen over at have "den berømte Proletarforfatter"⁵ med var umiskendelig, og Nexø skulle snart blive et af den revolutionære bevægelses bedste esser som agitator i skrift og tale.

Allerede den 19. december 1918, en uge efter sin tale, lagde han ud i *Klassekampen* med en frontal afregning med Socialdemokratiet: ”Ringene sluttet. Det danske Socialdemokrati og den russiske Revolution”.⁶ Den fulgtes op 1. januar 1919 med ”Nytaarstanker”.⁷ I januar udsendte Socialistisk Arbejderparti begge artikler som selvstændige pjecer. De rummer ond og billedrig kritik af reformismen som politisk strategi, og de kunne afgive stof til en retorikafhandling om Nexø som polemiker:

Socialdemokratiet har jo efterhaanden udstedt adskillige skønne Veksler paa Fremtiden, uden til Slut at tænke alt for stærkt paa Afregningens Dag. Det var de samme Foderboller, der stadig gylpedes op og tyggedes om igen. 1918 bragte *Bevægelsens Stund*, og den traf Flertallet af de gamle Førere dybt nedsænkede i den parlamentariske Drøvtygnings Metode; kun Hornene ragede ovenud, som det Godmodighedens og Indskrænkethedens Symbol, de er. Det er ondskabsfuldt af Nuet at komme og forstyrre Bevægelsen i Udøvelsen af dens historiske Mission, som ifølge den nye Marx-Fortolkning skal være den at tygge Drøv og lade Udviklingen fuldbyrde sig selv – og Hovedresultatet var mægtig Fortørnelse. Lignede det noget at komme og vilde endevende det hele, naar Kværnen var indstillet paa Aarhundreder. Den sociale Revolution – hvormeget? Naa jo, det var sgu sandt! Man havde truffet hende engang i sin grønne Ungdom – et dejligt vilt Pigebarn forresten; men den Slags Ungdomsforlidelser skal en sat Borger og Familiefader vel ikke hænge sig for. Afkom? Aa, gaa ad Helvede til! Hvorfor tager Politiet sig for Resten ikke af Pigebarnet?

Saadan omtrent traf Aaret Flertallet af Verdensproletariatets Førere – et Sæt senile Oldinge, der havde glemt deres Ungdoms Kærlighed og vilde bruge Marx og Historien til at kvæle den levende Ungdom med.⁸

Da Socialistisk Arbejderparti afholdt sin første kongres 26.-28. januar 1919, var lederne Marie Nielsen og sadelmager Thøger Thøgersen fraværende, idet de sad i varetægtsarrest. Men Nexø var til stede, inviteret med som gæst. Han forlod kongressen som medlem af partiets hovedbestyrelse. De følgende år frem til 1923 skulle blive en af de perioder i Nexøs liv, hvor han mest ihærdigt tog del i partipolitisk arbejde.

Samling og splittelse

Den revolutionære bevægelse i Danmark kunne i slutningen af 1. Verdenskrig og i de første efterkrigsår fremvise pæne resultater. Det var ikke mindst Fagoppositionens Sammenslutning, en syndikalistisk bevægelse stiftet i 1910 af kredsen omkring Christian Christensen, der havde fremgang. Ud fra parolen om ’direkte aktion’ – det vil sige uvarslede strejker og blokader i modsætning til forhandlinger gennem det fagretslige system – opnåedes der markante lønforbedringer. Bevægelsen havde også sin andel i indførelsen af ottetimers arbejdsdagen i 1919.

Dernæst var der Socialdemokratisk Ungdomsforbund. Det udgav månedsbladet *Fremad*, havde flere tusinde medlemmer og var navnlig aktivt i antimilitaristisk arbejde under 1. Verdenskrig. I 1919 kom det til et brud i organisationen, idet en retning, der var tro mod Socialdemokratiet, kom i mindretal og meldte sig ud. Forbundet skiftede snart efter navn til Danmarks Venstresocialistiske Parti.

Endelig var der Socialistisk Arbejderparti omkring Marie Nielsen og Thøger Thøgersen. Det var stiftet i marts 1918 som en organisation, der forberedte dannelsen af et nyt socialistisk parti. Den 1. maj 1918 udkom første nummer af organisationens ugeblad *Klassekampen*, som i efteråret blev til et dagblad. Imidlertid fulgte Nexø efter Marie Nielsen og partiets venstrefløj, da hun i efteråret udmeldte sig og i stedet indtrådte i Fagoppositionens Sammenslutning. Her prøvede hun at dreje organisationen ideologisk væk fra syndikalismen og hen imod kommunismen.⁹

Socialistisk Arbejderparti sluttede sig den 9. november 1919 sammen med Danmarks Venstresocialistiske Parti. Det samme gjorde Det Uafhængige Socialdemokrati, en lille gruppe der var brudt ud af Socialdemokratiet i 1918. Det nye parti havde ved sin dannelse cirka 2.000 medlemmer. I 1920 accepterede partiet de 21 betingelser, som Komintern, den internationale sammenslutning af kommunistiske partier, også kaldet Tredje Internationale, stillede for optagelse, og skiftede herefter navn til Danmarks Kommunistiske Parti. Fagoppositionens Sammenslutning sluttede sig til i 1921.

Dermed var der tilsyneladende skabt enhed på venstrefløjen. Men den danske revolutionære bevægelse plagedes også efter dannelsen af det kommunistiske parti i flere år af ødelæggende fraktionsdannelser, intriger, fysiske slagsmål, splittelser og paladsrevolutioner forårsaget af såvel politiske uenigheder som personlige ambitioner og private antipatier. Hertil bidrog det, at Fagoppositionens Sammenslutning også efter sin tilslutning til partiet opretholdt sit eget organisationsapparat.

Ved folketingsvalget 1924 havde det kommunistiske parti mistet tre fjerdedele af sine medlemmer og opnåede kun en halv procent af stemmerne. I sammenligning med syndikalisterne under og lige efter 1. Verdenskrig havde partiet kun meget ringe indflydelse. Om Nexøs frugtesløse forsøg på at manøvrere partipolitisk under disse forhold kan man læse detaljeret andetsteds.¹⁰

Her skal vi se på hans skønlitterære bidrag til den internationale bevægelse.

Internationale Arbeiterhilfe

I december 1921, mindre end to uger efter udgivelsen af *Ditte Menneskebarn's* afsluttende bind, fremkom Nexø med en ny bog, som også var hjerteblod for ham, nemlig samlingen *De tomme Pladers Passagerer*. Den udkom samtidigt i Danmark, Norge, Sverige og Tyskland. I 1922 udkom den i Finland, 1923 i Sovjetunionen.

Det dansk-norske oplag var på velvoksne 5.000 eksemplarer, det tyske, som var illustreret med tolv tegninger af den satiriske tegner og maler Georg Grosz, på 10.000 eksemplarer.

Meningen med denne simultane udgivelse i store oplag i flere lande var ikke så meget litterær som humanitær: Hele overskuddet skulle – via den tyske komité Künstlerhilfe für den hungernden in Russland – tilfalde ofrene for den hungersnød i Rusland og Ukraine, der havde efterfulgt 1. Verdenskrig, Oktoberrevolutionen, de vestlige magters intervention og borgerkrigen mellem røde og 'hvide' styrker. Det anslås, at tyve millioner mennesker i Volgaområdet sultede.

Künstlerhilfe für den hungernden in Russland var en sektion under Internationale Arbeiterhilfe für Sowjetrußland, stiftet i Berlin august 1921 på anmodning fra Sovjetrußland og Komintern. I Tyskland indsamlede komitéen, som vi herefter vil kalde IAH, i 1922 kontanter, tøj, sko, tæpper og andre genstande. Mange intellektuelle, videnskabsfolk, forfattere og kunstnere støttede IAH, herunder Albert Einstein, Henri Barbusse, Käthe Kollwitz, George Bernhard Shaw og Upton Sinclair. Også Martin og Grethe Andersen Nexø var stærkt engagerede i dette hjælpearbejde. Nexø var fra begyndelsen medlem af IAH's centrale ledelse, og Grethe blev i juni 1922 den ivrige formand for den danske 'kvindekomité for indsamling af klæder og fodtøj til Rusland', dannet på Marie Nielsens initiativ.

De tomme Pladers Passagerer

Nexøs personlige bidrag til indsamlingen var denne bog. Den bar tilegnelsen "TIL DET KÆMPENDE RUSSISKE FOLK".

Da han ikke havde kunnet overtale noget dansk eller norsk forlag, heller ikke hans eget Aschehoug, til at udgive bogen, måtte han selv bekoste trykningen. Den blev da foretaget af firmaet Rasmussen og Rugh, som også trykte det kommunistiske dagblad *Arbejderbladet*. Det blev en discount-udgave, trykt på elendigt papir og i en tarvelig hæftning, ikke syet i ryggen, men samlet med lim og hæfteklammer. Papiret i endnu eksisterende eksemplarer udviser tendens til at smuldre, når man blader i bogen, og hæfteklammerne rustner. Sats og korrekturlæsning lod også en del tilbage at ønske.

Som en personlig venlighed over for Nexø påtog boghandler Rasmus Naver, lederen af Gyldendals Sortimentsboghandel, sig at have bogen i kommission, selv om Nexøs nye bøger jo ikke udkom på Gyldendal, men på Aschehoug. Bogen findes dog også i et mindre antal eksemplarer med titelblade, der anfører "Det norske Arbeiderparti, Kristiania" og "Arbejderforlaget, København" som kommissionærer. Det Norske Arbeiderparti, stiftet i 1887, er stamfader til vor tids norske socialdemokrati, men partiet var i perioden 1918-1923 tilsluttet Komintern, hvilket forklarer dets støtte til Nexø og IAH.

Nexø betegnede bogen som "en Samling sociale Æventyr og Symboler".¹¹ Den indeholder genoptryk af ni fortællinger med sociale motiver, herunder "En Kvinderevolution", "Lønningsdag (En Idyl)" og "Idioten", samt den antiroyalistiske allegori "Guden for det tomme Ceremoniel". Dertil kommer seks andre, hvoraf de fleste ganske vist også havde været trykt tidligere, men ikke i bogform. Blandt de nye var de propagandistiske fabler "Et Møde!", "Ulven og Faarene!" og "Guds Søn og Fandens Kælebarn!", der alle tre rummer karikaturer af kapitalen. Den personificeres i henholdsvis en rigmand uden hænder, en ulv og en anden ulv, som af Djævelen er omskabt til en fed vom. Udråbstegnene i alle tre titler angiver på deres egen måde, at disse fabler var skrevet med en pegpind snarere end med en digterfjer.

Kun den titelløse indledning, der ligesom bogens titelfortælling tematiserer begrebet 'de tomme pladers passagerer', var skrevet til lejligheden.

Fortællingen stod oprindeligt i *Social-Demokraten* 1916.¹² Den bygger som fortalt på den oplevelse fra

1898, hvor Nexø var blevet gjort til sygepasser for en gammel bondekone, der skulle til København og opereres. Senere voksede den ud til fortællingen ”Ann’ Mari’s Rejse”, hvor fortælleren lader konen dø ved ankomsten til København. Med ”De tomme Pladsers Passagerer” tog Nexø skridtet fuldt ud: Han befolkede et mere end halvtomt tog og en mere end halvtom storebæltsfærge med alle de *afdøde*, der i levende live ikke havde haft råd til turen.

De blandede sig mellem den egentlige Flok Rejsende og opslugte den næsten; en forunderlig Sværm af Pilgrimme var det, der tog Færgen i Besiddelse.

”Et sælsomt Folkefærd, De i Dag fører gennem Danmark,” sagde jeg til en Konduktør.

Han saa forundret paa mig. ”Mener De den Klat Handelsrejsende der? Dem har vi sku hver Dag hele Aaret rundt!”

Men jeg saa ikke Syner. Nu tog de Færgens øverste Dæk i Besiddelse, det vældige Promenadedæk som ellers er forbeholdt første og anden Klasses Rejsende; de tog det i Besiddelse saa selvfølgelig, som var dets ubenyttede Luksusverden just reserveret dem. Jeg saa dem med egne Øjne svæve deroppe i Sollyset, næsten et med det – *de tomme Pladsers Passagerer*.¹³

Forestillingen om de tomme pladsers passagerer var et originalt og uhyggeligt billede af samfundets oversete og forfordelte og et slående udtryk for social indignation. Fortællingen blev ligesom ”Lotte-risvensken” en af Nexøs signaturfortællinger. Tom Kristensen sammenstillede uforbeholdent ”De

tomme Pladsers Passagerer” med H.C. Andersens ”Skyggen” og kaldte den

en Spøgelsesfantasi, saa man aldrig mere vil kunne skubbe en Kupédør til for at være mageligt alene, uden at man jo vil komme til at mindes de tomme Pladsers Passagerer. Se det er Kunst og Propaganda i ét [...].¹⁴

Boykot og begejstring

De tomme Pladsers Passagerer, der var trykt i så ambitiøst et oplag, blev stort set ikke bemærket af pressen. Foruden nogle få, stærkt kritiske ord i Henning Kehlers anmeldelse af *Ditte Menneskebarn* og ni tanke-tomme linjer i ungkommunisternes blad *Fremad*, december 1921, synes kun to danske dagblade at have noteret sig fremkomsten af Nexøs nye bog.

En usigneret forsideanmeldelse i *Vestjyllands Social-Demokrat* fandt indledningens skildring af de tomme pladsers passagerer ”gribende” og citerede udførligt. Generelt fandt bladet: ”Der dirrer en angstfuld Poesi i denne Bog, der ikke undgaar at gribe Læseren.”¹⁵ Men at bogen overhovedet blev anmeldt og tilmed anmeldt så varmt i *Vestjyllands Social-Demokrat*, må have været en fejltagelse. Hele den øvrige socialdemokratiske presse ignorerede værket i, hvad der ligner en centralt styret, organiseret boykot af den frafaldne Nexø.

Den velvillige anmeldelse i det kommunistiske *Arbejderbladet* ved forfatteren og litteraturhistorikeren Konrad Simonsen var mere forudsigelig. Efter referat af flere fortællinger konkluderede Simonsen:

I hvert Hjem, der har tre Kroner tilovers, bør denne Nexøs Bog findes, saameget mere som

Indtægten af den tilfalder det kæmpende russiske Folk, hvem Bogen er tilegnet.¹⁶

Bogen fandt imidlertid kun få læsere i Danmark, og der blev ikke herfra meget til ofrene for hungersnøden i Rusland og Ukraine. Det danske restoplag blev i 1939 erhvervet på en auktion af den københavnske antikvarboghandler Marinus Olsen for fem øre pr. eksemplar (plus salær) og blev først udsolgt under besættelsen.¹⁷

Ruslandsrejsen

I 1922 var de russiske kommunister nået så vidt, at man havde fået stabiliseret situationen i det store land. Også udenrigspolitisk var situationen konsolideret, efter at Den Røde Hær havde afvist de vestlige magters interventioner. Men forsøgene på gennem Komintern straks at eksportere revolutionen til Vesteuropa var slået fejl, og man måtte derfor føre en mere traditionel udenrigspolitik med vægt på national sikkerhed og international handel. Den 16. april 1922 undertegnede Sovjetrusland en pagt med Tyskland, der indledte en omfattende samhandel imellem landene. Den 30. december 1922 dannedes Sovjetunionen, til en begyndelse som en sammenlutning af fire store sovjetstater – den russiske, den ukrainske, den hviderussiske og den transkaukasiske – som en forbundsstat med centrum i Moskva.

Nexø havde længe haft planer om og forberedt sig på en rejse til den nye arbejderstat. Hans ønsker rettede sig dog i første omgang ikke mod selve Rusland, men mod Karelen. Efter freden mellem Sovjetrusland og Finland i 1920 blev Østkarelen en selvstyrende arbejderrepublik under Sovjetrusland, Den Karelske Arbejderkommune (efter 1923 kaldet Den Karelske Autonome Socialistiske Sovjetrepu-

blik). Finsk blev officielt sprog, og republikken domineredes af finske eksilkommunister. Formand for folkekommissærernes råd, det vil sige statsminister, var frem til 1935 Edvard Gylling, som havde været socialdemokratisk medlem af det finske parlament i 1908-1917, mens Finland endnu hørte under Rusland.

I juni 1922 skrev Nexø til Gylling og udtrykte ønske om at besøge Karelen – hellere end Rusland, og helst om sommeren, af helbredsårsager. Nexø ville gerne have ”en Mundsmag af Fremtidens Luft. Vil I have mig?”¹⁸ Det ville Gylling meget gerne, men inden hans svar nåede frem, var sagen blevet afgjort på anden måde.

I juli 1922 havde Nexø talt i Berlin ved en fest arrangeret af IAH, i hvis ledelse han som nævnt sad. Organisationens generalsekretær Willi Münzenberg foreslog ved den lejlighed Nexø at rejse til Sovjetrusland for IAH. Som hans rejsefælle havde Münzenberg udset sig Georg Grosz, som til alle parter tilfredshed havde illustreret den tyske udgave af *De tomme Pladers Passagerer*. Nu skulle de sammen skabe et illustreret værk om den nye arbejder- og bondestat.

Det skulle vise sig at være et *mismatch*. Deres gemytter såvel som deres indstilling til revolutionen var for forskellige. Den dengang 29-årige Georg Grosz havde som altid en troldsplint i øjet, også over for Rusland, hvorimod Nexø var på pilgrimsrejse i proletarens fædreland. De skiltes hurtigst muligt og gennemførte ingen projekter sammen. Efter seks måneder i Sovjetunionen meldte Grosz sig desillusioneret ud af det tyske kommunistiske parti. I tilbageblik udtalte han, at Nexø som rejsefælle havde

været ”utålelig, selvglad og rethaverisk”.¹⁹ Nexø havde tilsvarende artigheder at sige om Grosz.²⁰

Men ellers befandt Nexø sig særdeles godt. Da han ankom til Petrograd den 25. september 1922, blev han afhentet på kajen og budt velkommen af selveste formanden for Komintern og for Petrograd-sovjette G.J. Zinovjev, en af landets mægtigste mænd. Velkomsten bestod i, at Zinovjev stillede Nexø en lang række opgaver at løse i lyntempo, herunder denne: ”Kan De skrive os en Artikel til ’Det røde Magasin’ om Vesteuropas proletariske Literatur?” Hertil skulle Nexø have svaret: ”Det kan jeg!” Denne og andre artikler skulle så leveres på tysk, og ”Sinovjev fik Kronikerne, en om Dagen”, som han havde udbedt sig, ”og han fik dem paa Tysk. Et rædsomt Tysk var det sikkert.”²¹ Andetsteds hedder det, at han skrev cirka 20 artikler under sit Ruslandsophold i 1922;²² de har ikke alle kunnet identificeres, men der findes flere, som blev trykt i forskellige kulturtidsskrifter og i Petrogradudgaven af *Pravda*.²³

Nexø besøgte også statsforlaget, hvis leder gerne ville tale med ham og i øvrigt kunne meddele, at man netop nu var i færd med at udgive *De tomme Pladers Passagerer*. Han kunne hæve sit honorar med det samme.

Fra Petrograd rejste han med tog til Moskva, hvor han blev installeret på værelse 340 i det enorme Hotel Lux på Tverskajagaden i det centrale Moskva. Her stødte Grethe som IAH-delegeret til. Og her var også de fleste af de over 400 delegerede fra hele verden til Kominterns fjerde kongres indkvarteret; Nexø befandt sig dermed i verdensrevolutionens absolutte centrum. Kominterns kon-

gres varede fra den 4. november til den 5. december 1922.

Nexø var ikke delegeret, men han overværede alligevel et af kongressens møder, og han fik lejlighed til at træffe en række af Sovjetruslands topledere, herunder foruden Zinovjev også Karl Radek og Lenin, men navnlig Lenins kone N.K. Krupskaja, der stod i spidsen for en del af Moskvas skolevæsen, og A.V. Lunatjarskij, folkekommissæren (ministeren) for undervisning, med hvem Nexø synes at have haft en særligt nær forståelse.

I oktober havde han fået meddelelse om, at et børnehjem i Samara var blevet opkaldt efter ham, og nu ville han se det. Han og Grethe rejste med en introduktionsskrivelse fra Radek under mange vanskeligheder derved og besøgte hjemmet. Efterfølgende påtog han sig spontant forsørgelsen af hjemmets 65 forældreløse børn – hele overskuddet fra salget af hans bøger i Rusland skulle gå til dette formål. Sagen druknede imidlertid i bureaukrati. Den 28. juli 1923 fik Nexø brev om, at hele forsorgsvæsenet var ved at blive reorganiseret, og at han ikke skulle sende flere penge.²⁴

Mod Dagningen

I forordet til *Mod Dagningen* skriver Nexø:

Tidt nok hade jeg faaet at vide baade af den ene og den anden, at det var sært jeg ikke rejste til Rusland, og ved Selvsyn overbeviste mig om hvordan det ny derovre – som jeg saa blindt gik i Bresjen for – artede sig.

Jeg hade imidlertid mit at passe i den Forbindelse, og vidste jo hvad der var løs – vidste det med en

Børnehjemmet 'Martin Andersen Nexø' i Samara. Martin og Grethe Andersen Nexø besøgte det i 1922 og indkøbte 65 par filtstøvler til de barfodede børn.

Viden som gik dybt under baade Rygter og Fænomener, og ikke trængte til ydre Bekræftelse.²⁵

Han vidste altså på forhånd, hvad han ville komme til at se; eller med kulturhistorikeren Morten Things ord, rejsen gav Nexø

et krystalliseringspunkt for mange strømninger i hans sind og forfatterskab. For det første ser han her en bekræftelse på sin historiefølelse, Fatiguer har løftet menneskehedens opgave. Sovjet er begyndelsen på Lykkeriget. For det andet er socialismen nu ikke længere kun en idé [...]. For det tredje giver Sovjetoplevelsen Nexøs religiøse sans et fast ankerpunkt.²⁶

Bogens afsnit om rejsen op igennem Norge, overfarten til og modtagelsen i Murmansk er dens mest sansede afsnit. Store dele af beretningerne fra selve Rusland udgøres af etiske refleksioner over revolutionen og over kapitalismen mere end iagttagelser af noget faktisk. Der er en mærkelig modsætning mellem bogens svævende, moraliserende afsnit og så det meget, han jo faktisk oplevede derovre, og som ikke fremgår af bogen, men af andre kilder, navnlig af hans interviews efter hjemkomsten og af hans kones rejsedagbog: hans overværelse af Kominterns verdenskongres, hans personlige og indholdsrige møder med nogle af revolutionens topledere, mødet med børnene i Samara. Det skyldes jo nok, at de lyse visioner ikke altid var sammenfaldende med den prosaiske virkelighed. ”At skrive om Rusland i Dag er ikke let”, hedder det.²⁷ NEP, den ’nye økonomiske politik’ fra 1921 gav indrømmelser til bønderne og til mindre virksomheder, der igen kunne operere på privatkapitalistisk grundlag.

For en overfladisk Betragtning kan Rusland i Dag se nedslaaende nok ud for Venner af Kommunismen, og i tilsvarende Grad opmuntrende for dens Modstandere.²⁸

Mod Døgningen med undertitlen *Skildringer fra Rusland* udkom på dansk i august 1923, på tysk samme år, på svensk i 1924 og på russisk i 1925.

”Er Bolschevikerne de sidste Grundtvigianere?”

Efter hjemkomsten gav Nexø en række interviews til *Nordsjællands Venstreblad*, *Politiken* og *Dagens Nyheder*. Det var et gennemgående tema, at Den Russiske Revolutions ånd i væsentlige henseender var beslægtet med den danske grundtvigianisme, og at Grundtvig og Lenin kunne sammenlignes som det, der i dag kaldes *nation builders*. Synspunktet vakte opstandelse. Her havde næsten hele pressen siden Oktoberrevolutionen svælgat i beretninger om rød terror, og nu kom denne Nexø, ”Bolschevikernes Overklasserepræsentant i Danmark”,²⁹ som en nationalkonservativ redaktør betitlede ham, og tillod sig at sige: ”Den røde Hær er som Skarer af glade unge Højskoleelever.”³⁰

Under overskriften ”Er Bolschevikerne de sidste Grundtvigianere?” mente en anden konservativ redaktør sig ikke

saa sikker paa, at Karelerne havde det samme Indtryk af dem, da de Røde brændte deres Landsbyer og dræbte eller bortjog Indbyggerne. [...] Læsernes Overraskelse over Hr. Andersen Nexø's russiske Skildringer stiger imidlertid til Forbløffelse, naar man hører, at *Lenins* Oplysningsarbejde ”falder meget sammen med

grundtvigske Ideer.” Hr. Andersen Nexø er en stor Digter.³¹

Hvad disse og andre redaktører tog forargelse af, var de følgende udtalelser. Til *Politiken* udtalte han, at det sovjetiske oplysningsarbejde

falder meget sammen med grundtvigske Idéer. Lenins Hustru, Krupskaja, der leder en Side af Kulturbevægelsen, ringede en Dag til mig for at tale med mig om Folkeoplysningen her hjemme. Man er ganske klar over den danske Højskoles Betydning for vort Landbrug, og jeg maatte love hende at skrive en Artikel om den og sende hende Materiale. De nye russiske pædagogiske Idéer kan sammenlignes med Poul la Cours Opdragelsesmetoder, der hersker dér et ganske mærkeligt aandeligt Fællesskab.³²

Tilsvarende refererede *Dagens Nyheder* ham for dette:

Skolens Tilstand tager jeg som et Bevis paa den aandelige Genfødelse. Man har fuldstændig kuld-kastet de gamle Systemer, som Børnene lærte f. Eks. Naturhistorie efter. Nu fanger man en Hund ind og kigger paa den, man gaar fra *Erfarin-gen* til *Systemet*. [...] Det nye Rusland har stor Inte-resse for den danske Folkehøjskole og Grundtvi-gianismen. Det er ikke underligt, da Grundtvigs Skoletanker falder parallelt med det nye russiske Skolesystem.³³

Man kunne måske tro, at det var af overpædagogi-ske hensyn til en dansk offentlighed, at Nexø såle-des sammenlignede det sovjetiske skolevæsen med lige netop de grundtvigske skoletanker. Men det er

ikke tilfældet. Nexø sagde, hvad han mente. Og han anså også mere generelt kommunismen for at være åndsbeslægtet med det grundtvigske.

At dette var hans hjertens mening, som andre så måtte forstå eller lade være, fremgår af, at han gen-tog den i bogen om sin rejse, *Mod Dagningen*, som ikke henvendte sig specielt til en dansk læserkreds. *Mod Dagningen* var som nævnt et bestillingsarbejde fra IAH, og bogen udkom foruden på dansk også på tysk, svensk og russisk.

I *Mod Dagningen* uddyber han sin oplevelse af Den Røde Hær som skarer af glade, unge højskolelever:

I Rusland synges der meget. Det slog mig straks jeg kom til Petrograd, og fulgte mig siden paa hele Rejsen, Indtrykket af syngende Skarer [...].

Om Dagens eksercerede de røde Rekrutter nede paa den store Plads under mit Vindu; det var rød-kindede Bondegutter de fleste. De lod til at more sig kongeligt; naar de udførte Øvelserne forkert, lo de; Officererne lo med – og Kammeraterne [...] – Og pludselig kunde de ryge sammen i en Klynge midt ude paa Pladsen og stemme i med en Sang, der steg over Torv og Bygninger, favnende alting. Det virkede som en Eruption, et umiddel-bart Udbrud af en Livsglæde der var for stor til at kunne faa Luft i Legen. Dette er den røde Armé, hvis Slagkraft har fyldt den gamle Verden med Undren og Forfærdelse; saadan bliver den til, le-gende og syngende som en Højskoleungdom.³⁴

Det var altså i henseende til ånd og omgangstone, Nexø sammenlignede de røde soldater med højskole-elever. Måske har han ved synet af disse rekrutters

muntre våbenøvelser haft et billede på nethinden af provisorieårenes danske riffelbevægelse og bornholmske skytteforeninger. Også dér havde ånden været oprørsk og munter, også dér havde subordinationen mellem 'befalingsmænd' og 'menige' været fraværende.

Andetsteds i *Mod Døgningen* vender Nexø sig imod de antisemitiske undertoner i mistænkeliggørelsen af Oktoberrevolutionen, idet han anfører, at ikke kun Den Russiske Revolutions, men også "den danske Højskoles ledende Mænd" er af jødisk herkomst.

Prøv at skille de jødiske Elementer ud af den ejendommeligt danske Højskolebevægelse. Vilde det ikke – her som dér – være det samme som at berøve Maden dens Salt?³⁵

Nexø kan her have tænkt på Vallekilde Højskoles grundlægger Ernst Trier, hvis død i 1893 havde fået Martin Andersen til at reagere med et mindedig i *Højskolebladet*. Trier blev i samtiden kendt for i de urolige politiske kampår at have indført bajonettægtning som et højskolefag. Men også Nexøs personlige ven, Ernst Triers søstersøn Johan Borup, grundlæggeren af Borups Højskole, havde jødisk blod i årerne og kunne med sin utraditionelle højskolevirksomhed i København betragtes som et salt i højskolebevægelsen.

"Den første Kærlighed er dog den bedste, [...] og paa Højskolebænken har jeg faaet den første Indvielse til Livet," skrev Nexø i 1913.³⁶ Men sin nye kærlighed kunne han alligevel bedst udtrykke gennem sammenligning med den første. Også i det nye Rusland var der efter Nexøs opfattelse sund forbindelse mellem ånd og materie.

"Die Dänische Literatur"

Nexøs forsøg på at introducere russerne for Danmark – og for Grundtvig – fik et bemærkelsesværdigt litteraturhistorisk udtryk. Det synes ikke, som om Nexø fik skrevet noget om den proletariske litteratur i Vesteuropa som sådan, som Zinovjev skulle have bedt ham om. Til gengæld skrev han en kort dansk litteraturhistorie på et tysk, som ganske rigtigt var noget usikkert, og til et magasin, som var rødt. Om det også skulle være Zinovjev personligt, der har stillet ham opgaven, lader sig ikke afgøre i dag. Men Zinovjev havde inviteret Nexø med på et stort møde for Petrograds malere, skuespillere og forfattere; og det er muligvis på dette møde, at Nexø af *Sovremennoje Obosrenije's* ('Nutidig revy's) redaktion er blevet bedt om en artikel om dansk litteratur. For i dette kulturtidsskrifts andet nummer 1922 stod Nexøs artikel "Die Dänische Literatur" ('Den danske litteratur') at læse i russisk oversættelse. I den redaktionelle indledning hedder det, at artiklen var "skrevet specielt til vores tidskrift".³⁷

Nexøs danske litteraturhistorie fylder fem maskinskrrevne sider i manuskript. Foruden den trykte udgave på russisk findes den i to næsten identiske gennemskrivninger, begge på tysk. Endvidere findes der et forarbejde, en skitse med en løs disposition på to sider, håndskrevet på dansk. Det ene af de to maskinskrrevne manuskripter bærer påtegningen "Petrograd 8-9. Oktbr." og viser herved, at Nexøs beretning om russernes krav til *tempo* er sand.

Artiklen er altså blevet til i stor hast. Men netop herved bærer den et stærkt vidnesbyrd om Nexøs litteraturhistoriske udsyn og viden og om hans evne til selv under et sådant tidspres på rygmarven at

Moskva 1922.

kunne forlægge læsere uden forkundskaber et klart overblik over dansk litteraturhistorie. Det skal også bemærkes, at han på sit hotelværelse næppe har haft adgang til nogen af tidens danske litteraturhistorier, at han altså har måttet skrive udelukkende på sin paratviden. Men han var ikke gammel dansklærer for ingenting.

I betragtning af, hvor ofte Nexø koketterede med en påstand om at være ringe belæst, og hvor tit han forsvor at have litterære forbilleder, er det i sig selv interessant, at han har skrevet en dansk litteraturhistorie, hvori han positivt sætter sit eget forfatterskab ind som kronen på værket i en folkelig dansk tradition lige tilbage til 1300-tallet.

”Die Dänische Literatur” er original i vurderingen af dansk litteraturs forfatterskaber og hovedlinje. Så kort den er, udgør den alligevel det første forsøg nogensinde på en socialistisk fortolkning af hele den danske litteraturhistorie. Julius Bomholts *Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage*, der udkom otte år senere, havde en mere afgrænset tidshorisont bagud end Nexøs. Først i 1983-1985 udgav et forfatterkollektiv under ledelse af Johan Fjord Jensen som en sen frugt af studenteroprøret en stor dansk litteraturhistorie, der ligesom Nexøs betragtede litteraturhistorien i dens sammenhæng med den øvrige kultur- og socialhistorie og ikke glemte proletariats kultur.

I ”Die Dänische Literatur” fremstiller Nexø litteraturen som en del af samfundslivet, nærmere bestemt af klassekampen, og søger at vise sine russiske læsere, at dansk litteraturs hovedegenskab fra dens første begyndelse til i dag er dens *folkelighed*. Artiklen begynder:

Den danske litteratur er i store træk – som alle litteraturer – bestemt af verdensstrømningerne; det er selvindlysende. Mere interessant er det at følge dens *hjemstavnsløshed*, der som en rød tråd løber uafbrudt fra den første begyndelse til den nuværende, stærkt udviklede sociale litteratur. [...] Allerede de første litterære minder er folkeligt krydret – mindre de såkaldte folkeviser, der hovedsageligt stammer fra ridderborgene – end ordsprogssamlingerne, lægebøgerne, de gamle jordebøger (landbrugslovene) og SKRÅEN (laugsforfatningerne). Bibeloversættelsen ikke at forglemme. Sproglig djærvhed og ukunstlethed kendetegner alle disse værker; billederne og lignelserne er folkelige og hentes fra naturen eller hverdagslivet.

Folkelighed og udpræget tilbøjelighed for hjemmets jord forbliver den danske litteraturs særkende også efter, at den knyttes til bestemte navne.³⁸

I sin begejstring for og sin kærlighed til dansk digtning tenderer Nexø i den følgende gennemgang til at fremstille det, som om danske digtere gennem 700 år generelt havde været klassekampens barder, var gået i spidsen og havde vist vejen for folkets, for underklassens selvbevidste frigørelseskamp. Og han fremhæver *de* digtere og *de* værker, der peger frem imod eller selv bærer denne folkelige frigørelse. Derfor fremhæves Ludvig Holbergs *Jeppe paa Bjerget* som ”forud for sin tid, en genial illustration af proletariats diktatur”. Derfor fremhæves også de to borgerligt revolutionære 1700-forfattere P. A. Heiberg (”ordener hænger man på idioter”) og Malthe Conrad Bruun. Og derfor fremhæves Adam Oehlenschläger for Aladdin-skikkelsen (”en gadedreng fra proletariats”) og for Morgiane (”Aladdins

mor, kvinden af folket”) og Frederik Paludan-Müller for en bestemt proletarisk-oprørs scene i *Adam Homo*. Også den i samtiden så foragtede skolelærerlitteratur omtales ret udførligt, mens den ensomme grubler Søren Kierkegaard og den pæne almuedreng H.C. Andersen kun nævnes i forbigående. Udvælgelseskriteriet er ikke primært æstetisk, men folkeligt og socialt; der tages heller ikke mange hensyn til almindelig berømmelse.

De vurderingskriterier, der gjaldt som god latin blandt samtidige litteraturkyndige danske socialister, var andre end dem, Nexø lægger for dagen. I sin glæde over dansk digtnings folkelighed og i sin optimisme med hensyn til denne folkeligheds revolutionære potentiale har han ikke kunnet hente støtte i den brandesiansk inspirerede hovedretning i dansk socialisme. Men han har nok heller ikke forventet nogen sådan støtte.

Afregning med Georg Brandes

”Die Dänische Literatur” gør frontalt op med Georg Brandes’ indflydelse på dansk åndsliv. I en rasende udhængning angriber Nexø Brandes for, at han ”med sin ’europæisme’ ikke slår rødder noget steds.”³⁹

Med andre ord: Nexø kritiserer over for sine russiske læsere Brandes, der havde gamle og tætte forbindelser til russiske forfattere – herunder til den af Nexø beundrede Pjotr Kropotkin, som var Brandes’ personlige ven – for en side af hans internationalisme! Det må have gibbet lidt i en og anden bolsjevik at læse dén bedømmelse. Videre hedder det:

Om det, der bevæger masserne – proletarspørgsmålet – har han ingen anelse, til dagens spørgsmål overhovedet ingen indstilling. Hans radika-

lisme er en abstraktion, hans frisind gælder kun de traditionelle kampe mod kirken og ægteskabet.

Brandes’ indstilling til massens frigørelsesbestræbelser er typisk intellektuel. Mens han tilsyneladende forkynnder en ny tid, er han i virkeligheden det åndelige skærmbret, bag hvilket højfinans og den engelske liberalisme foretager sine fremstød for at detronisere de feudale og selv opnå den politiske magt.⁴⁰

Og så videre.

Til gengæld introducerer ”Die Dänische Literatur” russerne for en universel og dansk ånd, som de ikke havde noget særligt kendskab til, nemlig Grundtvig, der er helt i Nexøs litteraturhistorie, som Brandes er skurken.

At Nexø med sin gamle kærlighed til Grundtvig havde stor lyst til at introducere ham i Rusland, er meget forståeligt. Men at han samtidig fandt det nødvendigt at advare russerne så stærkt imod Brandes, kan nok kræve en uddybning. Nexø havde ellers lige til 1920 gerne villet være ”med til at hylde Georg Brandes under – jeg havde nær sagt – enhver form”.⁴¹ Selv længe efter at Nexø havde forladt ungdomsforfatterskabets individualisme og nihilisme og i *Pelle Erobreren* lovsang de sociale og folkelige fællesskaber, over for hvilke Brandes stod fremmed, var Brandes’ meninger fortsat af den største vigtighed for Nexø.

Undsigelsen af Brandes i ”Die Dänische Literatur” havde imidlertid sine aktuelle anledninger. I 1920 havde Brandes protesteret imod, at man uden hans tilsagn, på ’forventet efterbevilling’, havde anbragt

hans navn sammen med Nexøs og andres under et manifest. Manifestet var udstedt af den kommunistiske Ungdoms-Internationale og vendte sig imod, at Østrig ville udlevere to ungarske revolutionære til domfældelse og sandsynlig henrettelse i deres hjemland. Brandes' protest gav anledning til et sammenstød mellem ham og Nexø, som der gik dønninger af gennem flere år.⁴² Året efter, i 1921, markeredes 50-året for Brandes' forelæsninger om hovedstrømningerne i det 19. århundredes europæiske litteratur. På den revolutionære venstrefløj havde meningerne om, hvorvidt man skulle deltage i hyldesten, været stærkt delte. Bertel Budtz-Møller lagde ud i tidsskriftet *Baalet* med en traditionel hyldest af Brandes som den frisindede oprører og krigsmodstander. Nexøs ven Christian Christensen svarede straks i *Fremad* med artiklen "Kan unge Kommuniste hylde Georg Brandes?" Det mente han ikke, at unge kommunister kunne, og han angreb Brandes i vendinger, der lå meget tæt på Nexøs.⁴³

Grundtvigs folkelighed

Om Grundtvig hedder det i "Die Dänische Literatur":

Grundtvig træder helt bevidst i skranken for folket. Folket – hvormed han forstår de brede masser – er for ham alt. Han tager sin gamle ammes sprog som forbillede, griber tilbage efter de gamle skatte af folkelige sange og mundheld, digter salmer, som i første række er vidunderligt smukke natursange – og arbejder for folkeoplysningen. Han drømmer om et land, "hvor få har for meget og endnu færre for lidt". Han er far til de danske folkehøjskoler, der har haft stor indflydelse på

vore husmænds udvikling. Hans største elev er den norske digter *Bjørnstjerne Bjørnson*. Grundtvig havde meget frisindede idéer om undervisning og opdragelse; efter disse idéer arbejder de bedste folkehøjskoler og friskoler i Skandinavien. Det ville være en interessant opgave at sammenligne Grundtvigs skoletanker med det af Sovjet-Rusland udarbejdede og allerede delvist virkeliggjorte undervisningssystem. Man ville, tror jeg, støde på dybtgående ligheder. Hans instinkt var hos masserne – hvilket også gav sig udtryk i hans virksomhed som aktiv politiker.⁴⁴

Man lægger mærke til, at *politikeren* Grundtvig skønnes i en storladen fortrængning. Muligvis var Nexø uvidende om, at Grundtvig i socialpolitiske spørgsmål havde været *hardcore* liberalist og havde afvist enhver form for statslig fattighjælp. Sandsynligvis tænkte Nexø i stedet på Grundtvigs rolle i forbindelse med vedtagelsen af 1866-grundloven, hvis bestemmelser om yderligere indskrænkning af valget og valgbarhed til Landstinget Grundtvig bekæmpede energisk; dette forhold nævner Nexø i hvert fald andetsteds. Man lægger også mærke til, at bymennesket Grundtvig gøres til naturdigter, ligesom også "de to store salmedigtere Kingo og Brorson" fremhæves for at give "deres religiøsitet udtryk i smukke, ofte djærve naturbilleder, så det jævne folk så at sige indsugede samhørighed med naturen i kirken".⁴⁵ Her ligger Nexø på linje med andre digtere fra 'det folkelige gennembrud', der priser de store salmedigtere for deres naturfølelse, således Thøger Larsen i essayet "Naturen og Salmerne" fra 1914.⁴⁶

Hvad Nexø i øvrigt skriver om Grundtvig – og Grundtvig er den mest udførligt og positivt omtalte

enkeltperson i ”Die Dänische Literatur” – er helt igennem præget af, hvad han havde lært herom i sin ungdom. Nexø er lige så ensidig i sin begejstring for Grundtvig som i sin afvisning af Brandes.

Der var som sagt aktuelle anledninger til, at Nexø gav Brandes så hård en medfart. Men selve kritikken er i dyb overensstemmelse med hovedlinjen i en litteraturhistorie, der fremhæver det lykkelige i dansk litteraturs folkelighed og ’hjemstavnsforbundethed’. Og ”Die Dänische Literatur” er ikke kun på de formulerede politiske og æstetiske meningers niveau, men også i dybden, i selve fremstillingsstrukturen, en grundtvigsk præget litteraturhistorie.

Nexøs periodisering af den danske litteraturhistorie overtager blankt og umiskendeligt grundtvigianernes antibrandesianske, nationale ’guldalder-konstruktion’. For skønt Nexø postulerer en lige linje af folkelighed, så viser det sig i hans gennemgang af 1800- og 1900-tallets litteratur, at han ligesom grundtvigske litteraturhistorikere siden P. Hansen med *Illustreret dansk Litteraturhistorie* fra 1886 tænker i fremadskridende vækst, nationale gennembrud og bølgebevægelse fra en oprindelig folkelig guldalder. Hos Nexø bliver det til en bølgebevægelse fra *folkelighed* (med Oehlenschläger og Grundtvig som hovedskikkelserne) over gold *individualisme* (Brandes) til en social *ny folkelighed* (Skjoldborg, Aakjær og Nexø selv). Hjemme, hjemløs, hjemme, ganske som hos P. Hansen, Fritz Rønning, Vilhelm Andersen og andre nationale antibrandesianere. Også Nexø skel mellem de folkelige *indboldets* digtere og de individualistiske *formens* digtere har rødder i ’guldalder-konstruktionens’ romantiske forestilling om den store digter som den nationale folkeånds talerør.

”Die Dänische Literatur” blev i 1922 trykt på russisk i en noget forkortet udgave, der blandt andet udelod al omtale af salmer og anden religiøs litteratur. Herefter gik den i glemmebogen og blev ikke genoptrykt i Nexøs levetid på noget sprog.⁴⁷

Arbejdsskolen

Når Nexø sammenlignede bolsjevikkerne med de grundtvigianere, han havde kendt i sin ungdom, dvælede han især ved skolearbejdet. Af særlige ligheder mellem grundtvigske og sovjetiske skoler fremhævede Nexø, at ”De døde Sprog er afskaffede”⁴⁸ og modersmålet sat i højsædet, at ”Skolen er konfessionsløs”,⁴⁹ så troen ikke mere var en skolesag, og endelig, at ”Her – i ’Tvangsstaten’ – er den bærende Sætning i Arbejdsskolens Grundplan: *Skolen maa frigøres af Statens Lænker!*”,⁵⁰ så disciplinen i stedet kom til at bygge på barnets interesse og medleven.

Her som andre steder ses det, at Nexø som rejsende i ’proletarens fædreland’ undertiden mest så det, han gerne ville se. Den unge sovjetstat arbejdede efter bedste evne på at opbygge et centralt styret skolevæsen, og Nexø noterede sig da også, at der var ”Skoletvang”.⁵¹ Men den grundtvig-koldske forhenværende friskolelærer Nexø så alligevel en skole, der var i færd med at ’frigøre sig fra statens lænker’.

Mere generelt var det grundtanken om en skole for livet og en pædagogik, der tog sit udgangspunkt i virkelighed og erfaring, som for Nexø var det åndsbeslægtede mellem grundtvigske og sovjetiske skoler.

Undervisningen er lagt til Rette paa et helt nyt Grundlag – som en Læren af Livet for Livet. [...] Arbejdsskolen betyder Undervisningen ført til-

bage til al Erfarings, al Videns store Moderskød
– Livet selv. [...] Dette er i kort Begreb Tanken i
Arbejdsskolen.⁵²

Dette er imidlertid kun i yderst kort begreb tanken om arbejdsskolen. For mens Nexø i Dynæstalen og mange andre steder havde hyldet småproduktionen i både industri og landbrug, dér bygger den sovjetiske idé om arbejdsskolen og den polytekniske opdragelse på en grundlæggende accept af industrialismen i stor skala.

Arbejdsskolen i den form, Nexø må være blevet introduceret til den af N.K. Krupskaja og A.V. Lunatjarskij, var blevet teoretisk begrundet i 1919 af den fremtrædende russiske psykolog, filosof og pædagog Pavel Petrovitj Blonskij med bogen *Trudovaja Skola* ('Arbejdsskolen').⁵³ Han ønskede en polyteknisk og social dannelse, hvor skolen gav børnene oplevelsen af et arbejdsfælleskab, og hvor den uddannede og opdrog dem til et liv som industriarbejdere. Blonskij betragtede arbejdsskolen som en forudsætning for et moderne socialistisk industrisamfund.

Krupskaja og Lunatjarskij fik Blonskijs idealer om en polyteknisk arbejdsskole indskrevet i den sovjetiske uddannelsespolitik, og Blonskij grundlagde personligt flere sådanne skoler. Arbejdsskolen blev efterhånden indført overalt i Sovjetunionen.

Men den havde nu ikke megen lighed med Peder Møllers Friskole.

Kommunismens ånd

Om arbejdsskolens grundidé noterede Nexø sig:

Grundtvig, som vel er den mest fremsynte Aand, Danmark har frembragt, saa den og vilde realisere den inden for det Bestaaende. Men den lader sig ikke gennemføre for sig; den er et Led i en ny Aand – Kommunismens.⁵⁴

Og hvori består da kommunismens ånd? For Nexø karakteriseredes kommunismens ånd især derved, at den var ansvarligt sammenhængende med den sociale materie. Men når han mest muligt plastisk skulle give et billede på kommunismens nye ånd, så måtte han bruge et gammelt billede. Afslutningsordene i *Mod Dagningen* var indfrielsen af Dynæstalen fra 1913, hvor han havde formuleret et ideal med inspiration fra både Grundtvig, Poul la Cour og Pjotr Kropotkin:

Det er den gamle Kulturs Stolthed, at den kan analysere Solen og veje alle Universets Stjerner. Dens Skændsel og Fallit er, at den ikke har formaaet at veje Brødet ud til den sultne Mund.

Men nu var den nye kultur, kommunismens kultur, ikke mere et ideal, nu var den i Nexøs øjne en realitet:

Menneskene forestiller sig Revolutionen som noget rystende ufatteligt; de venter det sensationelle af den. Det store og ægte ved den russiske Revolution er netop, at den har fejlet alle Omsvøb til Side og ført Tingene tilbage til deres Selvfølgelighed, placeret alting i den naturlige Orden og Rækkefølge.

Det var den gamle Verdens Stolthed, at den kunde analysere Solen og Stjærnerne og angive deres

Vægt med Punds Nøjagtighed; men Brødet formaaede den ikke at veje ud til de sultne Munde. Revolutionen betyder, at Proletaren har maattet vende op og ned paa alting og placere Tingene i den rigtige Rækkefølge.

Han er begyndt med at veje Brødet, og med det som Udgangspunkt vil han en Dag naa til Stjærnerne!⁵⁵

